
HISTÒRIA DEL LLIBRE, LES BIBLIOTEQUES I LA LECTURA

Jesús Gascón
gascon@ub.edu
Universitat de Barcelona

Pedro Rueda Ramírez
pedrorueda@ub.edu
Universitat de Barcelona

RESUM

L'article descriu les principals aportacions i activitats desenvolupades entorn de la història del llibre, les biblioteques i la lectura al nostre país en els anys 2008 i 2009. Una exhaustiva revisió bibliogràfica analitza les obres que han aparegut en cadascun dels àmbits estudiat. En altres apartats, s'identifiquen les principals línies de recerca i les diverses accions destinades a la difusió. La quantitat, qualitat i varietat de les aportacions són un indicador de l'interès que els temes estudiats susciten entre la comunitat científica i bibliotecària, i posen de relleu l'amplitud cronològica i la multiplicitat de mirades amb què s'aborden els estudis i els projectes.

Els enllaços d'aquest article han estat revisats el dia 02/08/2010.

1 PUBLICACIONS

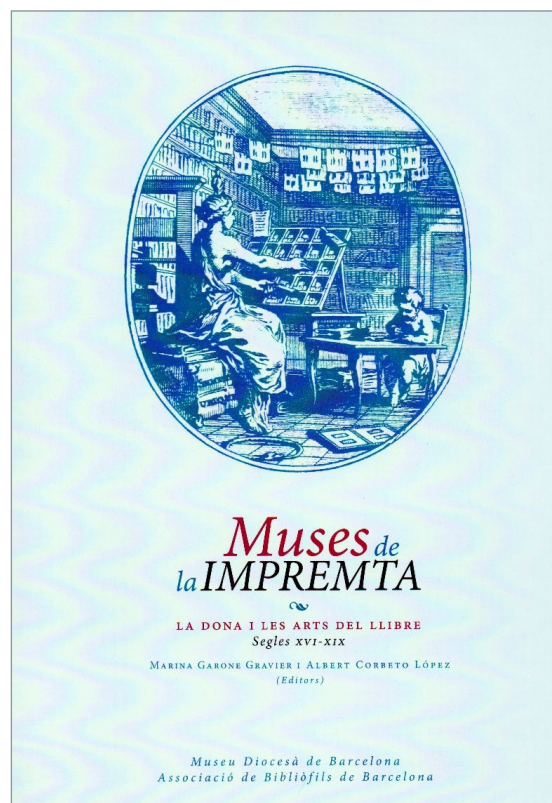
1.1 HISTÒRIA DEL LLIBRE

La dispersió de les publicacions d'història del llibre i les biblioteques, deguda en part a l'escassetat d'editorials i revistes pròpies, fa difícil fer un balanç dels treballs realitzats. A més, és notable la diversitat d'enfocaments i disciplines que tracten allò relacionat amb la història del llibre, amb treballs plantejats en els àmbits de les humanitats o les ciències socials, com l'estudi de la impremta i el llibre religiós de Betrán Moya i Blanco Fernández (2008); però també amb estudis específics en història de la ciència i la tècnica.

La història de la impremta compta amb diverses contribucions. Entre els estudis tipobibliogràfics, Manuel Llanas (2008) traça una breu però aclaridora història de la impremta i editorial de l'abadia de Montserrat, des de la seva fundació el 1499 fins al seu cinquè centenari, el 1999. Clive Griffin (2009) realitza una anàlisi dels tallers del segle XVI, reconstruint a partir de la documentació inquisitorial la vida quotidiana d'alguns oficials d'impremta que van treballar a Barcelona. Josep M. Riera Gassiot (2009) fa una història i anàlisi de l'ofici d'impressor (presentant els diversos oficis del ram: caixista, minervista, linotipista, etc.) al llarg de la història i, paral·lelament, un recorregut per la història de la Impremta Pal·las Arts Gràfiques (1932-1982). Rosa M. Gregori (*Muses* 2009) exposa la trajectòria de la impremta valenciana de Mei sota la direcció de Jerònima Galés i, en la mateixa línia, Maillard i Griffin (*Muses* 2009) tracten la impremta de Brígida Maldonado, a Sevilla, Antonio Arroyo (*Muses* 2009) ho fa de les impressores del Madrid del segle XVII, i Marina Garone de les impressores iberoamericanes de l'etapa colonial.

Altres treballs parteixen de cerques en els cada cop més complets catàlegs col·lectius de patrimoni, que permeten rastrejar amb una certa facilitat la producció i seguir la pista dels peus d'impremta per reconstruir l'evolució dels negocis, tal com fa palès el treball de José Calvo González (*Muses* 2009) sobre els impresos jurídics "menors" publicats durant tres segles a tallers regentats per vídues d'impressors barcelonins. L'interès per la presència de les dones als tallers tipogràfics ha donat com a resultat altres treballs, publicats en el catàleg rao-

nat de l'exposició *Muses de la impremta*, com el general sobre el paper de les dones en les empreses familiars d'impremta, d'Albert Corbeto (*Muses* 2009), el d'Aitor Quiney (*Muses* 2009) centrat en les impressores catalanes del XVIII propietàries de tallers que figuren a peus d'impremta de nombrosos exemplars de la Biblioteca de Catalunya, o el de Montserrat Comas Güell (*Muses* 2009), que rastreja les vídues impressores durant el segle XIX a Barcelona, Vilanova i la Geltrú, Reus, Girona, Vic, Tarragona i Lleida. Anteriorment, al XIII Coloquio

Internacional de la Asociación Española de Investigación de Historia de las Mujeres, que va tenir lloc a Barcelona, del 19 al 21 d'octubre de 2006, una ponència de Solà Parera (2009) va ocupar-se d'aquest assumpte des d'una perspectiva de gènere que estudiava també les llibreteres, estamperes, impressores i editores. M. José Azevedo Santos (*Jornades* 2009), al seu torn, s'ocupa del llibre i la lectura entre les dones del Portugal medieval.

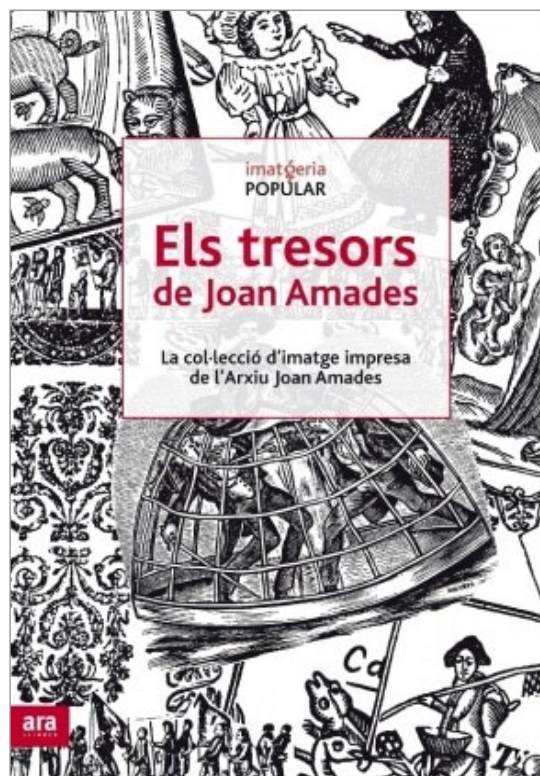
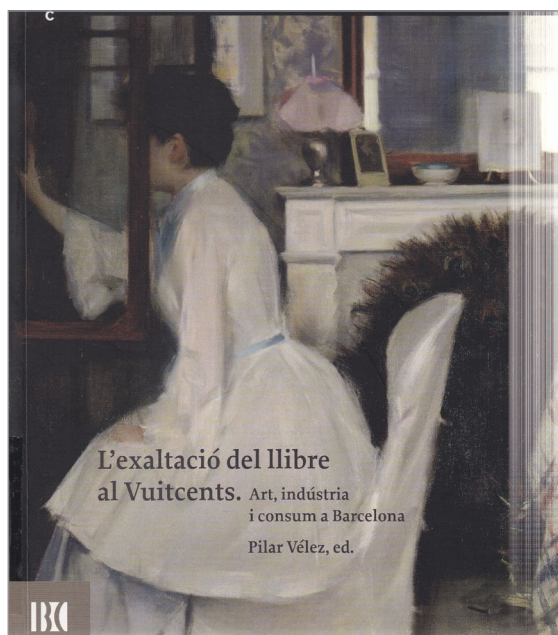
La tipografia compta amb alguns estudis que ofereixen una panoràmica revisada, com el treball d'Albert Corbeto (2009) sobre la foneria de tipus d'impremta del convent de Sant Josep de Barcelona o els publicats al lloc web *Unos tipos duros* (<<http://www.unostiposduros.com>>) sobre tipògrafs. Josep M. Pujol (*Exaltació* 2008) estudia

les foneries barcelonines del segle XIX, tot partint de la del convent carmelità de Sant Josep, fins arribar a l'establiment de Neufville, que esdevindrà la indústria més important en el camp. El centenari del dissenyador gràfic Enric Crous-Vidal, nascut el 1908, exiliat a França i creador, als anys quaranta i cinquanta, de tipografies com les Parade, Catalanes, Paris, Ilerda, Île de France, Structura, Flash, ha originat alguns treballs al voltant seu, com el volum publicat arran de l'exposició *Crous Vidal i la grafia llatina*, amb textos de Raquel Pelta, Andreu Balius, Sebastian Morlighem i altres autors. El llibre, esplèndidament editat, va molt més enllà que un mer catàleg de l'obra exposada, i no només tracta la figura de Crous-Vidal, sinó que també aborda el context de les arts gràfiques a la postguerra europea i, molt especialment, el moviment de la Grafia Llatina, que oposava el "traç llatí" al "germànic" llavors en boga, que tingué tal influència, sobretot, a la França dels anys cinquanta del segle passat, que acabaria amb l'aparició i predomini de tipus d'escola germànica com Helvètica o Univers. Amb motiu de la mateixa efemèride, el diari *Segre* va distribuir un CD-ROM amb la tipografia Ilerda, creada per Crous-Vidal el 1945, juntament amb un vídeo documental sobre l'autor. A més, també s'ha publicat una biografia del tipògraf escrita per Esther Solé (2008).

Els treballs sobre gravat, tot i respondre a diversos interessos, se centren majoritàriament en l'àrea de les belles arts i la història de l'art. De l'estudi de la iconografia s'ocupa Concepción Alarcón Gutiérrez (2008) a

la seva anàlisi de la llegenda de Montserrat. També cal destacar la publicació d'un parell d'articles en un volum sobre el llibre al Noucents (*Exaltació* 2008) que tracten el llibre il·lustrat del segle XIX, producte representatiu de l'època, en què la il·lustració és predominant i té un paper ja no només informatiu, sinó purament estètic, com el de Pilar Vélez sobre la litografia al segle XIX (*Exaltació* 2008) i el d'Eliseu Trenc sobre el llibre il·lustrat de l'últim terç del segle XIX (*Exaltació* 2008). Al mateix recull, Aitor Quiney fa una història de l'evolució de l'enquadernació durant el XIX, destacant-ne l'aparició de les enquadernacions industrials, de gran qualitat i riquesa durant els últims decennis del segle. En el seu llibre *Revistas ilustradas en España*, Juan Miguel Sánchez Vigil (2008) segueix la pista a les revistes il·lustrades catalanes, oferint una panoràmica des de *La Barretina* (1868) a *El siglo* (1883) i altres més especialitzades com *El mundo científico* (1899), i reconstruint l'evolució de les tècniques gràfiques en la premsa.

D'altra banda, el llibre editat arran de l'exposició dedicada a Joan Amades en el seu cinquantenari (*Tresors* 2009) presenta diversos articles de Francesc Fontbona, Lluís-Carles Busquets, Immaculada Socias, Jan Grau, Francesc d'A. López, Jaume Pujagut, Josep Crivillé, Glòria Ballús, Ramon Vilar, Josep Mañà i Antoni

Anguela sobre la literatura i imatgeria popular publicada en impresos menors: goigs, romanços, auques, ventalls, estampes, sainets, cobertes, papers de rengle, cançons i ombres xineses dels segles XVII al XX, sobretot en la seva relació amb la imatge gràfica; com és lògic, les il·lustracions són abundants.

L'estudi dels editors ha donat algunes publicacions que en reconstrueixen les trajectòries. L'editor barceloní Antoni Brusi i Mirabent (1775-1821) compta amb una anàlisi detallada realitzada per Montserrat Comas Güell (2008). L'empresa de Luis Tasso és estudiada per Romà Arranz (*Exaltació* 2008) i Philippe Castellano repassa els orígens dels grans editors barcelonins del final del segle XIX, que també ho seran durant la primera meitat del segle següent: Espasa, Salvat i Montaner i Simon (*Exaltació* 2008). Pilar Vélez analitza l'aparició de diferents professions i associacions professionals relacionades amb el món editorial i la producció de llibres durant el segle XIX (*Exaltació* 2008).

Agustí Nieto-Galán (*Exaltació* 2008) tracta transversalment un tipus de llibre aparegut durant el segle XIX, el de divulgació científica, i n'analitza els autors i les editorials, així com el públic lector.

1.2 HISTÒRIA DE LA LECTURA

La còpia de textos epigràfics i la seva transmissió a través dels manuscrits renaixentistes ha constituït una original investigació d'Alejandra Guzmán Almagro (2008), mostrant la riquesa de les anàlisis que poden oferir un enfocament cultural i de recuperació del patrimoni bibliogràfic català poc conegut. És una línia d'investigació que ofereix un bon exemple del necessari creuament de territoris per a assolir una visió global de l'ús i circulació del manuscrit, segons la qual la impremta no sols no va acabar amb la còpia, sinó que va generar una dinàmica de creació de manuscrits a la mida dels interessos dels lectors i un ús diferent dels textos.

Sobre llibre i lectura tracten les comunicacions presentades a les Jornades Internacionals sobre Història del Llibre i de la Lectura de 2006 a Sant Cugat del Vallès recopilades a *El llibre i la lectura: de l'antiguitat a l'època moderna* (Jornades 2008). En aquesta obra Guiglielmo Cavallo parla del món grec i romà, Jean Vezin de l'occident

altomedieval, Albert Derolez del llibre a la baixa edat mitjana i Frédéric Barbier del moment d'aparició del llibre imprès.

Ja en l'àmbit específic de la lectura, Carlos Alberto González Sánchez (2008) estudia l'impacte en la població d'algunes publicacions en l'Espanya del Segle d'Or: la literatura ascètico-espiritual i la narrativa d'aventures, particularment la novel·la de cavalleries. L'autor parteix de la tesi que aquestes obres, especialment les religioses, tenien l'objectiu d'adoctrinar els lectors i comunicar el credo oficial cívic i religiós per tal d'uniformitzar les idees i aconseguir un control més fàcil de la societat. M. Lluïsa Fernández (2009) fa un estudi estadístic de l'alfabetització i l'ensenyament primari a la Terrassa de 1750-1790, a partir de documents civils de l'Arxiu Històric Comarcal (testaments, capítols matrimonials, etc.), tot utilitzant la capacitat de signar-los com a indicador d'un cert grau de domini de la lectoescriptura.

Montserrat Comas Güell (*Exaltació* 2008) ofereix una perspectiva social de la significació de la lectura al llarg del segle XIX i del canvi d'hàbits lectors que s'hi produí, en part provocat per factors econòmics i ideològics, com l'abaratiment dels productes impresos i l'interès dels lectors per conèixer les noves idees socials i polítiques. D'altra banda, Francesc Puig Rovira parteix dels nous públics lectors del segle XIX per arribar al fenomen de la bibliofília i analitza manifestacions particulars com l'ex-librisme, molt esteses al final del vuitcents (*Exaltació* 2008).

Els estudis d'història dels textos educatius i de l'aprenentatge de la lectoescriptura han generat treballs interessants, com el d'Agustí Boadas Llavat (2009) sobre els textos escolàstics usats als centres acadèmics a partir de les discontinuïtats de la publicació d'obres de Duns Escot a Catalunya entre el segle XV i el primer terç del segle XVIII, impulsada per la impremta de la Universitat de Cervera. En aquesta línia, Nora Muro (2009) analitza els manuals utilitzats a Barcelona per l'Escola Moderna, i Joan Florensa Parés (2009) revisa, específicament, els textos promoguts per l'Escola Pia de Catalunya.

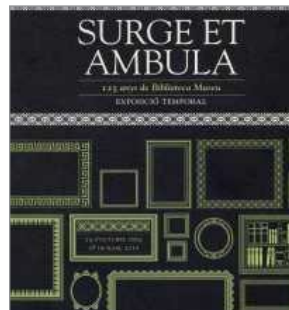
1.3 HISTÒRIA DE LES BIBLIOTEQUES

En aquests darrers anys, els treballs que analitzen la història de les biblioteques a Catalunya han estat nombrosos i variats. Les primeres biblioteques populars i la xarxa de la Mancomunitat continuen interessant els investigadors i una bona part dels treballs i tesis se centren en l'anàlisi de la documentació generada per la xarxa bibliotecària en els seus orígens o durant la Guerra Civil, o en els canvis de política de desenvolupament de la col·lecció. En primer lloc, cal esmentar l'aportació, ja esmentada en un altre apartat, de F. Puig Rovira (*Exaltació* 2008) que identifica els centres que facilitaven l'accés a les últimes publicacions, com els gabinets de lectura de premsa, i les primeres biblioteques a Catalunya: públiques, d'ateneus, etc.

Reis Fontanals (2009), en el seu article originat a partir d'una ponència al Seminari "Catalunya fa 100 anys: les biblioteques en la construcció d'un país", tracta del procés de creació de la Biblioteca de Catalunya i els seus primers anys fins al canvi de direcció arran de la dictadura de Primo de Rivera. Nascuda com a resposta a la voluntat dels intel·lectuals catalans de disposar d'una biblioteca de recerca i de salvaguarda del patrimoni, va esdevenir un dels símbols d'un moment de recuperació cultural i lingüística de Catalunya.

Per la seva banda, Montserrat Comas Güell (2008) proposa una anàlisi sociològica de la lectura pública utilitzant els diaris de la biblioteca redactats per les bibliotecàries del Vendrell, Sitges i Vilafranca, que li permeten de reconstruir, com una mena de "llibre de memòries col·lectiu" els esdeveniments de 1936-1939 al Penedès. L'autora reconstrueix els hàbits lectors a través de notícies recollides de manera continuada per les bibliotecàries i ofereix una panoràmica de les activitats quotidianes de caràcter professional d'aquestes bibliotecàries. Miquel Joseph i Mayol (2008), en el seu llibre de memòries, narra els últims serveis del bibliobús del Servei de Biblioteques del Front, finalment destinat a portar a l'exili un grup d'escriptors; tot i que la peripecia del llibre és al voltant d'aquests autors i les seves vivències, il·lustra la fi d'un servei bibliotecari modèlic i d'una idea de gestió cultural.

Algunes conferències i homenatges han donat lloc a la publicació de fullets amb informació biogràfica de bibliotecàries. Comas Güell (2008) s'ha ocupat de la directora de la Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, Teresa Basora, des de la seva arribada a Vilanova i la Geltrú el 1949 fins a la jubilació el 1988, reconstruint les etapes

de formació de la col·lecció museogràfica i bibliogràfica durant el franquisme i el seu paper a l'Institut d'Estudis Penedesencs. La mateixa autora ha intervingut en el treball que, sobre els orígens de la biblioteca i el seu primer projecte s'ha publicat al catàleg de l'exposició "Surge et ambula": *exposició sobre els 125 anys de la Biblioteca Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú* (2009). Maria Martí Baiget (2008) ha establert la biografia de la bibliotecària Mercè Macip, mentre que en un breu fullet elaborat per la pròpia biblioteca, s'explica la història de la Biblioteca Sant Antoni Maria Claret de Sallent de Bages (2008).

1.4 PATRIMONI BIBLIOGRÀFIC I DOCUMENTAL

D'una manera més general, comença a haver-hi alguns treballs dedicats al concepte de patrimoni bibliogràfic i documental com a realitat i objecte d'atenció de la gestió cultural. En aquest sentit, destaca el número monogràfic de la revista *Ítem* (2009) dedicat al patrimoni cultural, amb contribucions sobre l'estat dels fons patrimonials de diversos centres. Així, Isabel Juncosa analitza la Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats; Carme Montaner, la Cartoteca de Catalunya; Anna Valls, el Centre de Documentació i Museu de les Arts Escèniques; Assumpta Rodon, l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona i Isabel de Colmenares, la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona. El número es tanca amb sengles articles sobre accions de conservació a les biblioteques de la Universidade de Lisboa, signat per Margarida Pino, i a la Universitat de Barcelona, per Domènec Palau.

2 RECERCA

2.1 GRUPS DE RECERCA I PROJECTES

Les universitats catalanes han consolidat el reconeixement de diversos grups de recerca en l'àmbit de la història cultural (Universitat Autònoma de Barcelona), la història del llibre (Universitat de Barcelona) o la història de l'edició (Universitat de Vic), a més d'aconseguir alguns projectes competitius I+D+i del Ministerio de Ciencia e Innovación que inclouen aspectes relacionats amb la història del llibre i les biblioteques.

A la UAB destaca el Grup de Recerca d'Estudis d'Història Cultural (GREHC), des de 2009 grup de recerca consolidat de la Generalitat de Catalunya, dirigit pel professor José Luis Betrán al si del Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona (2009-2013). El mateix investigador dirigí el projecte I+D+i Cultura y Sociedad en la Ciudad Hispánica del Siglo de Oro: Discursos y Prácticas, del Ministerio de Educación y Cultura (2006-2008) en el qual s'analitzaren les impremtes i el món editorial català, les lectures, el paper censor de la Inquisició, etc.

A la Universitat de Barcelona, el Grup d'Estudi d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals (GEHCI), dirigit per Jordi Casassas, catedràtic del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, treballa també la història cultural, potser més centrada en el debat ideològic i en la contemporaneïtat. El grup *Cursus ductus: la Lletre, Docència i Investigació*, del Departament de Disseny i Imatge, treballa sobre la tipografia, amb dos projectes de recerca sobre el Fons Bauer, col·lecció de matrius, punxons i material tipogràfic cedit per la foneria Bauer-Neufville a la UB. Entre d'altres activitats, ha promogut un màster oficial sobre tipografia, *Tipografia: Disciplinas y Usos*, per al bienni 2009-2010.

Altres grups investiguen específicament la història del llibre i la lectura. Dedicat exclusivament a l'àmbit pot citar-se el projecte I+D+i *Censo de los Catálogos Españoles de Venta de Libros (de los orígenes a 1840)*, del Ministerio de Educación, Subdirección General de Proyectos de Investigación, dirigit per Pedro Rueda a la Facultat de Biblioteconomia i Documentació (2009-2012).

El projecte s'ocuparà de la identificació i localització dels catàlegs de venda de llibres publicats a Espanya.

També a la UB ha començat el projecte Base de Dades de Fonts Documentals i Bibliogràfiques per a l'Estudi del Llibre i les Biblioteques a Catalunya, concedit pel Vicerectorat de Política Científica de la Universitat de Barcelona a la convocatòria d'ajuts per a la realització de projectes de recerca precompetitius en Ciències Socials i Humanitats en 2009. El projecte té com a objectiu crear una base de dades que recopili els recursos bibliogràfics referents a la història del llibre i les biblioteques a Catalunya, des de l'edat mitjana a l'actualitat.

A la Universitat de Vic destaca el grup Editorials, Traduccions i Traductors a la Catalunya Contemporània dirigit per Manuel Llanas (2005), i el grup de recerca *Textos Literaris Contemporanis: Estudi, Edició i Traducció*, coordinat per Ramon Pinyol, i que compta amb una línia de treball anomenada Editorials, Traducció i Recepció a Catalunya.

El Grup de Treball de Reserva i Llibre Antic del COBDC reuneix 18 professionals especialitzats en llibre antic i documentació de reserva que treballen a 9 institucions diferents. El grup té quatre línies de treball:

1. Establir contacte personal i canals de comunicació estables entre els diversos professionals que treballen amb els fons de reserva impresa.
2. Intercanviar informació sobre les tasques que els són pròpies, especialment la catalogació, per tendir, en la mesura del possible, a la unificació de criteris dins el marc del sistema bibliotecari català.
3. Treballar per promoure activitats de formació, difusió, col·laboració i sensibilització dins d'aquest camp.
4. Treballar per a la sensibilització i conscienciació de les institucions envers la preservació i difusió del patrimoni bibliogràfic que custodien.

El Grupo de Trabajo de Patrimonio Bibliográfico de RE-BIUN ha desenvolupat una interessant tasca de difusió i promoció de les col·leccions de les institucions que en formen part. La publicació de la *Guía de manuscritos en las bibliotecas universitarias españolas* (Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha, 2008) fa una panoràmica breu però aclaridora dels fons conservats a les universitats catalanes.

2.2 TESIS I TREBALLS DE RECERCA

La dispersió disciplinar dels investigadors que treballen aquestes temàtiques dificulta el seguiment de les tesis doctorals defensades; algunes eines com *TDX*, *Dialnet* o *Recolecta* permeten detectar l'interès d'alguns doctorands per la història del llibre i les biblioteques; així, tradicionalment s'han fet tesis sobre aquests assumptes a departaments d'història, filologia o belles arts. Al bienni 2008-2009 s'han defensat tres tesis sobre la matèria, dues al Departament de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona i una a la Universitat Autònoma de Barcelona, a les quals poden sumar-se dues més que la tracten col·lateralment, al Departament d'Humanitats de la Universitat Pompeu Fabra i a la Universitat de Vic. És un nombre reduït que ajuda a entendre la poca visibilitat del camp i els pocs treballs que s'hi publiquen, tot i que no n'és l'únic motiu. Una de les tesis tracta sobre història de l'edició i la impremta (Comas Güell) i dues sobre història de les biblioteques (Llobet Domènech, Rodríguez Parada); la tesi d'Ignasi Moreta (2008) analitza els llibres de la biblioteca de Joan Maragall com a eix vertebrador de la seva formació intel·lectual i la de Frigola (2008) estudia la traducció literària a la Catalunya de postguerra, que va constituir una part important de l'edició catalana d'aquells anys, de la qual contribueix a fer una història.

Montserrat Comas Güell (2009) continua en la seva tesi *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)* els seus estudis sobre l'edició i la societat vuitcentistes, però ara al primer terç del segle, quan la impremta i l'edició, particularment de premsa i publicacions periòdiques, esdevenen factors importants que ajuden a difondre i consolidar les idees polítiques liberals o moviments culturals com la Renaixença.

Jordi Llobet estudia les col·leccions formades per a l'obertura i primers anys de les primeres biblioteques públiques de la Mancomunitat, entre 1918 i 1922, per a extreure'n els valors culturals i ideològics que configuraven aquests fons destinats a la lectura per part dels ciutadans. L'autor identifica les línies mestres del desenvolupament del fons i les relaciona amb els canons i els moviments culturals de l'època, a més d'estudiar quina resposta va tenir aquest fons per part dels lectors, a partir de testimonis en premsa, memòries o informes

de les bibliotecàries. La proposta de lectura de les biblioteques responia als valors culturals i ideològics del catalanisme conservador, que era la força política que estava al davant de la institució.

També estudia les biblioteques, però en un moment i amb un públic radicalment diferents, la tesi de Concepción Rodríguez sobre el fons de l'antiga biblioteca del convent dels Mercedaris de Barcelona, que s'analitza a partir del catàleg manuscrit de 1817, conservat a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona. L'autora contextualitza l'estudi amb una panoràmica de les biblioteques conventuals i de la trajectòria intel·lectual de l'Ordre de la Mercè. Estudia els autors i les obres presents, localitzant les obres i els 5.521 exemplars inventariats al catàleg.

3 DIVULGACIÓ I DIFUSIÓ

3.1 CONGRESSOS, JORNADES I SEMINARIS

En l'apartat d'anàlisi de les plataformes de difusió de la recerca sobre història del llibre, de les biblioteques i de la lectura, destaquen diversos seminaris, congressos i trobades. A més, cal ressenyar la creació de l'Observatori de Biblioteques, Llibres i Lectura, de la Universitat de Barcelona que, entre altres activitats, ha organitzat el Tercer Seminari de l'Aula Jordi Rubió i Balaguer, conjuntament amb la Facultat de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona. Sota el nom "Catalunya fa 100 anys: les biblioteques en la construcció d'un país", el seminari va tenir lloc a la citada facultat el 14 de maig del 2009 i va donar lloc a la publicació de la guia de lectura *Biblioteques populars de Catalunya: les biblioteques de la Mancomunitat*,¹ elaborada per la Biblioteca de Biblioteconomia de la Universitat de Barcelona. Hi van intervenir Wayne Wiegand, de la Florida State University, amb la conferència "Community places and reading spaces: the public library in American history", sobre els orígens i el paper de les biblioteques públiques als Estats Units, i Jordi Cassassas (Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals) que tractà de les biblioteques a Catalunya al tombant dels segles XIX i XX. A més, en sengles comunicacions Montserrat Comas (Biblioteca-Museu

Víctor Balaguer) exposà la creació de les primeres biblioteques públiques catalanes durant el segle XIX i els primers anys del XX; Teresa Mañà (Facultat de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona) parlà de la formació de la xarxa de biblioteques públiques de la Mancomunitat; Joaquim Coll (Ateneu Barcelonès), de les biblioteques d'entitats privades i, concretament, de la de l'Ateneu Barcelonès, i Reis Fontanals (Biblioteca de Catalunya) de la fundació i primers anys de la Biblioteca de Catalunya. L'acte es clogué amb una taula rodona sobre el patrimoni bibliogràfic i la continuïtat de les primeres biblioteques públiques catalanes.

El patrimoni bibliogràfic ha estat tractat en diversos congressos i trobades de l'àmbit de la biblioteconomia, sobretot degut als projectes de digitalització i de formació de dipòsits digitals institucionals. Així, Núria Altarriba, Lourdes Martín i Elvira Permanyer (*Jornades 2008*) han analitzat el paper del préstec per a exposicions temporals com a un factor de dinamització cultural. Pedro Rueda i Marina Ruiz (2009) van presentar un pòster al congrés de l'IFLA proposant la creació d'una *Base de Dades de Procedències* de la Col·lecció Històrica de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. És una eina per a la reconstrucció de les biblioteques dels antics convents de Barcelona, confiscades per l'Estat arran de les lleis desamortitzadores de Mendizábal durant el primer terç del segle XIX.

Congressos dedicats a temàtiques diverses han inclòs comunicacions referides a la història del llibre i la lectura. El Congrés Internacional Francesc Eiximenis, Sis-cents Anys (1409-2009), a la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona (12 a 14 de novembre de 2009) va presentar la ponència de Jaume de Puig "Sobre els manuscrits de les traduccions en francès del *Llibre dels àngels*" i les comunicacions: "El ms. de la Universidad de Oviedo del *Llibre de les dones*, traducció castellana del *Llibre de les dones* de Francesc Eiximenis" de Gemma Avenoza, i "Tradició textual del *Scala Dei*" de Carme Clausell, totes elles centrades en la transmissió del text. També en l'àmbit històric, van tenir lloc tres taules rodones que van configurar les Jornades Commemoratives del 50è Aniversari del Congrés d'Ex-libris de Barcelona, a l'Institut d'Estudis Catalans (5, 12 i 19 de març de 2009).

Poques conferències exclusivament dedicades a la història del llibre s'han donat durant aquest temps. Es pot

citar *La mujer en el mundo del libro antiguo: algunas noticias históricas*, per Marina Garone Gravier, de la Universidad Nacional Autónoma de México, a la Reial Acadèmia de Bones Lletres el 17 de juny de 2008, i que es pot vincular a la posterior exposició *Muses de la impremta*.

Quant a la difusió de les activitats de promoció, són diverses les biblioteques catalanes que han inaugurat exposicions virtuals on es presenten algunes peces patrimonials, com la Secció de Reserva del CRAI de la Universitat de Barcelona al seu lloc web *La vitrina* o la Biblioteca de Catalunya a *Tresors de la BC*. En aquest sentit, el 27 de juliol de 2009 va tenir lloc l'acte de presentació de *Google Llibres*, versió en català de *Google Books*, a la Biblioteca de Catalunya, que permet de recuperar els 35.000 llibres de l'entitat que, fins llavors, havia digitalitzat i en virtut de l'acord signat en 2007 entre Google i la Biblioteca de Catalunya, Biblioteca Episcopal del Seminari de Barcelona, Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, Biblioteca de Montserrat i la del Centre Excursionista de Catalunya.

També, el novembre de 2009, es va obrir la *Base de Dades Antics Posseïdors*² de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona.

3.2 EXPOSICIONS I CONFERÈNCIES

Diverses exposicions han aprofitat diferents aspectes de la història del document a la població, amb ànim divulgatiu. Poques d'elles han estat dedicades íntegrament a l'exposició de materials bibliogràfics. *Muses de la impremta* (2009) girava entorn del paper de la dona en les imprentes espanyoles i mexicanes, amb una selecció de llibres editats, a Espanya i Mèxic, amb peus d'impremta de "vídua de". L'exposició es completava amb ex-libris amb representacions d'imprentes. El catàleg de l'exposició inclou interessants treballs que ja hem esmentat sobre algunes d'aquestes dones.

En l'àmbit de la tipografia cal citar *Helvètica: una nova tipografia?*, sobre els tipus creats per Max Miedinger el 1957, el seu ús i la seva influència en el disseny tipogràfic del segle XX, i *Crous-Vidal i la grafia llatina*, amb motiu del centenari del dissenyador gràfic lleidatà, fundador de l'escola de grafia llatina, per oposició a la germànica. *Visualkultur.cat: art, disseny, llibres*, exposició derivada de

la Fira del Llibre de Frankfurt de 2007, mostrava prop de cent llibres on han intervingut artistes i dissenyadors gràfics reconeguts, amb la intenció de demostrar que el llibre també pot ser una forma d'art visual. En el mateix camí del llibre de qualitat, *Petits editors, grans llibres* exposava 500 llibres publicats entre 1995 i 2010 remarcables per la qualitat del contingut i de forma, com una mostra d'una via alternativa per als editors, primant la qualitat sobre el rendiment econòmic.

En l'àmbit de les biblioteques, "*Surge et ambula*": exposició sobre els 125 anys de la Biblioteca Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú, a la mateixa biblioteca objecte de l'exposició, mostrava materials i documents relatius als orígens de la institució: els estudis sobre la futura classificació del fons, els plànols originals, escrits i projectes, el primer catàleg en fitxes, etc., amb plafons que n'explicaven la història i algunes característiques. El breu catàleg reproduïx part d'aquests materials. *Llibres prohibits*, mostra itinerant per diverses biblioteques públiques, recull 80 llibres de temàtica política que, editats durant el primer terç del segle XX, van haver d'ésser retirats de les col·leccions de les biblioteques públiques en acabar la Guerra Civil.

Apartat separat mereixen les exposicions bibliogràfiques de fons de biblioteques, destinades a difondre'n el fons, com les de la Biblioteca de Catalunya, dedicades a obres de Niccolò Machiavelli o Agustí Bartra, fons efímers i informatius publicats durant la Guerra de Successió o enquadernacions del taller dels Brugalla, adquirit per la biblioteca, o *Ab initio*, amb els setanta llibres que van exposar-se a la Fira del Llibre de Frankfurt de 2007, representatius de les lletres catalanes, amb vint manuscrits i edicions anteriors al 1800 i manuscrits i primeres edicions posteriors.

En exposicions sobre altres temàtiques, els llibres han tingut un paper destacat, per la quantitat o significació de l'obra exposada. A *Barcelona i els Jocs Florals, 1859: modernització i romanticisme* (2009) la mostra de llibres literaris del segle XIX ocupava una bona part. *Princeses de terres llunyanes: Catalunya i Hongria a l'edat mitjana* (2009) exhibia alguns còdexs medievals i un conjunt de còdexs il·lustrats procedents de Nàpols i Hongria. A *Els móns de l'islam a la col·lecció del Museu Aga Khan* la presència del llibre i de documents escrits islàmics, dels segles IX al XVIII, era significativa i donava un panorama de

l'evolució del llibre i la miniatura islàmiques. També era considerable la proporció de llibres i documents a *Un mar de lleis: un llegat català a la Mediterrània i al món* (2008), amb còdexs medievals catalans i italians de tema jurídic i històric, i una selecció de les edicions impreses del *Llibre de Consolat de Mar* des del segle XV al XVIII (el catàleg publicat inclou treballs sobre història del comerç i el dret, però no sobre materials bibliogràfics). *Convidats d'honor*, al MNAC, exposava pocs còdexs, però de gran qualitat, com el *Llibre dels usatges* del segle XIV conservat a la Paeria de Lleida, el *Beatus de Torí*, copiat a Girona al s. XII, i un full il·lustrat per Bernat Martorell, procedent d'un llibre d'hores; *Maillol* mostrava alguns dels llibres que Aristides Maillol va il·lustrar. *Darwin: el seu temps, la seva obra i la seva influència* comptava amb un complet fons d'edicions de Darwin i de professors darwinistes, procedents de la Biblioteca Històrico-Mèdica de la Universitat de València. En un altre ordre temàtic, *Religió, llengua, cultura, a Catalunya* volia mostrar la relació entre religió, cultura i societat, incloent l'exposició de llibres litúrgics i sagrats de diferents religions, la majoria contemporanis.

Algunes exposicions han exposat materials d'arxiu, com *Jaume I a l'Arxiu de la Corona d'Aragó* amb una bona selecció de documents relatius al seu regnat amb motiu del vuitè centenari del seu naixement, i *Un mar de lleis: de Jaume I a Lepant*, centrada en la institució del Consolat de Mar.

La il·lustració i el gravat han centrat exposicions com *Ukiyo-e, imatges d'un món efímer*, dedicada a gravats japonesos dels segles XVIII i XIX o *Imatges secretes* sobre la influència de l'estampa japonesa en el gravat de Picasso; *Imatgeria popular*, amb impresos com goigs, estampes, auques, romanços i altres de tipus popular, o *Juan Gris, il·lustrador 1904-1912*, amb els dibuixos que el pintor va fer per a diaris i revistes literàries de l'època. *Terrassa: territori postal* mostrava targetes postals terrassenques del primer quart del segle XX.

Pel que fa a les conferències divulgatives, cal destacar, a banda d'algunes presentacions de llibres o d'exposicions, les conferències que van tenir lloc a l'Espai Cultural de Caja Madrid de Barcelona: sobre *Biblioteques universals llegendàries*, per Sergio Vila-Sanjuán (17 de setembre de 2008) i *Bibliotecaris que han fet llegenda*, per Ferran Mascarell (24 de juliol de 2008).

ANNEX D'EXPOSICIONS

Ab initio: les lletres catalanes, un univers cultural

Biblioteca de Catalunya

15 d'abril - 15 de juny de 2008

Agustí Bartra, el poeta de totes les cares

Espai Zero de la Biblioteca de Catalunya

14 de gener - 28 de febrer de 2009

Crous-Vidal i la grafia llatina

Museu d'Art Jaume Morera (Lleida)

4 de desembre de 2008 - 8 de març de 2009

Darwin: el seu temps, la seva obra i la seva influència

Institut d'Estudis Catalans

29 de setembre - 6 de novembre de 2010

Emili i Santiago Brugalla, el seu llegat patrimonial

Espai Zero de la Biblioteca de Catalunya

2 al 28 de març de 2009

La Guerra de Successió: la informació al carrer

Comissària: Joana Escobedo

Espai Zero de la Biblioteca de Catalunya

11 de gener - 11 de març de 2008

Helvetica: una nova tipografia?

Organitzada pel DHUB amb la col·laboració de la Fundació Comunicació Gràfica.

Disseny Hub Barcelona

2 de desembre de 2009 - 7 de març de 2010

Imatgeria popular: la col·lecció d'imatge impresa de l'arxiu

Joan Amades

Sala d'Exposicions del Palau Moja (Barcelona)

8 de juliol - 27 de setembre de 2009

Imatges secretes: Picasso i l'estampa eròtica japonesa

Museu Picasso (Barcelona)

4 de novembre de 2009 - 14 de febrer de 2010

Jaume I a l'Arxiu de la Corona d'Aragó

Palau del Lloctinent (Barcelona), Arxiu de la

Corona d'Aragó

Juny - setembre de 2008

Juan Gris, il·lustrador 1904-1912: Col·lecció Emilio Ferré

Centre Cultural de Caixa Girona Fontana d'Or (Girona)

2 d'abril - 14 de juny de 2009

Llibres prohibits

Organitzada pel Servei de Biblioteques de la Diputació de Barcelona i l'Obra Social de la Caixa de Sabadell.

Exposició itinerant: 12 - 29 de febrer de 2008 (Biblioteca Vapor Badia de Sabadell); Badalona (6 - 27 març), Torreda (2 - 25 abril), Terrassa (3 - 15 maig), Sant Sadurn d'Anoia (20 maig - 10 juny), Taradell (16 juny - 9 juliol), Igualada (15 juliol - 8 agost), l'Hospitalet de Llobregat (2 - 23 setembre), Santa Coloma de Gramenet (30 setembre - 21 octubre), Polinyà (27 octubre - 17 novembre) i Martorelles (21 novembre - 12 desembre); 3 - 31 d'agost de 2009 (Biblioteca Jaume Perich de Premià de Dalt); 3 - 24 setembre (Ramon Fernández Jurado de Castelldefels), 29 setembre - 20 octubre (Can Mulà de Mollet del Vallès), 23 octubre - 13 novembre (Josep Badia i Moret de l'Ametlla del Vallès) i 18 novembre - 11 desembre (Caterina Figueras de Tona).

Religió, llengua, cultura, a Catalunya

Palau Robert (Barcelona)

22 d'octubre de 2009 - 31 gener de 2010

"Surge et ambula": exposició sobre els 125 anys de la Biblioteca

Victor Balaguer de Vilanova i la Geltrú

Biblioteca-Museu Víctor Balaguer (Vilanova i la Geltrú)

25 d'octubre de 2009 - 28 de març de 2010

Terrassa: territori postal: les targetes postals terrassenques (1900-1920)

Arxiu Històric Comarcal de Terrassa

15 d'octubre de 2009 - 29 de gener de 2010

Ukiyo-e, imatges d'un món efímer: gravats japonesos dels segles XVIII i XIX de la Bibliothèque Nationale de France

La Pedrera (Barcelona)

20 de juny - 14 de setembre de 2008

Visuakultur.cat: art, disseny, llibres

Sala d'Exposicions del Foment de les Arts i el Disseny

Juliol - 14 de setembre de 2008

ANNEX DE PUBLICACIONS

Alarcón Gutiérrez, Concepción (2008). "Las ilustraciones marianas de la leyenda de Montserrat". *Revista de dialectología y tradiciones populares*. 63, 2, p. 169-196.

Altarriba, Núria; Martín, Lourdes; Permanyer, Elvira (2008). "Patrimoni en moviment: el préstec documental i bibliogràfic per a exposicions". En: *Jornades Catalanes d'Informació i Documentació* (11es: 2008: Barcelona). *Experiència i innovació: Barcelona, 22 i 23 de maig de 2008*. Barcelona: Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya.

Betrán Moya, José Luis; Blanco Fernández, Carlos (2008). "La imprenta y el libro religioso en la Cataluña de los siglos XVI y XVII". En: *Homenaje a Antonio Domínguez Ortiz*. Granada: Universidad de Granada, 2008. V. 1, p. 83-104.

Biblioteca Sant Antoni Maria Claret (Sallent). *Biblioteca de Sallent: 1918-2008: Biblioteca Sant Antoni Maria Claret, 90è aniversari*. [Sallent de Bages: Ajuntament de Sallent, 2008].

Boadas Llavat, Agustín (2009). "Joan Duns Escot i els escotistes catalans." *Enrahonar: quaderns de filosofia*. 42, p. 47-63.

Corbeto i López, Albert (2009). "La fábrica de fundición de letra de imprenta del convento de San José de Barcelona." *Memoria ecclesiae*. 32, p. 497-524.

Comas Güell, Montserrat (2008a). "Antonio Brusi Mirabent (1775-1821): de artesano a industrial", *Revista de historia Jerónimo Zurita*. 83, p. 85-107.

— (2008b). *Teresa Basora i Sugranyes (1922-1998)*. Vilanova i la Geltrú : Ajuntament, 2008.

— (2008c). *Biblioteques en temps en guerra : el front cultural de la rereguarda: el Penedès (1936-1939)*. Calafell: Llibres de Matrícula. (Cartipàs; 19)

— (2009). *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)*. Tesi doctoral - UAB, Dep. Història Moderna i Contemporània, 2009.

Crous-Vidal i la grafia llatina : Museu d'Art Jaume Morera, del 4 de desembre de 2008 al 8 de març de 2009. Dir. edició: Raquel Pelta. Lleida: Museu d'Art Jaume Morera, 2008.

L'exaltació del llibre al Vuitcents : art, indústria i consum a Barcelona. Vélez, Pilar, ed. Barcelona: Biblioteca de Catalunya: Arxiu Històric de la Ciutat, 2008.

Contingut: El perquè de l'exaltació del llibre vuitcentista / Pilar Vélez. De la manufactura gràfica a la indústria: la impremta de Luis Tasso / Romà Arranz. La tipografia del segle XIX a Barcelona / Josep M. Pujol. El triomf de la imatge: la revolució litogràfica / Pilar Vélez. Del llibre il·lustrat al llibre decorat: d'Apelles Mestres al modernisme / Eliseu Trenc. Del relligat manual a l'enquadernació industrial i el relligat artístic de bibliòfil / Aitor Quiney. La lectura: nous públics, noves maneres de llegir, noves estratègies / Montserrat Comas i Güell. L'interès pel llibre: gabinets de lectura, bibliofília i exlibrisme / Francesc X. Puig Rovira. El llibre de divulgació científica: autors, editorials, públics / Agustí Nieto-Galán. La primera gran indústria del llibre: les editorials Espasa, Salvat i Montaner i Simón / Philippe Castellano. Els professionals del llibre: d'Eudald Canibell a l'Institut Català de les Arts del Llibre / Pilar Vélez.

Fernández, M. Lluïsa (2009). "L'alfabetització i l'ensenyament de primeres lletres a Terrassa durant el segle XVIII". *Revista HMIC*. 7, p. 35-46.

Florensa Parés, Joan (2009). "La imprenta y la Escuela Pía de Catalunya." *Memoria ecclesiae*. 32, p. 125-146.

Fontanals, Reis (2009). "La fundació d'una biblioteca nacional: la Biblioteca de Catalunya entre 1907 i 1923." *BiD*. Núm. 23. Accés disponible a: <<http://www.ub.edu/bid/23/fontanals1.htm>>

Frigola Sèculi, Josep Maria (2008). *La traducció literària a la Catalunya de postguerra (1939-1945)*. 2008. Tesi doctoral - Universitat de Vic.

González Sánchez, Carlos Alberto (2008). *Atlantes de papel: adoctrinamiento, creación y tipografía en la monarquía hispánica de los siglos XVI y XVII*. [Rubí]: Ediciones Rubeo.

Griffin, Clive (2009). *Oficiales de imprenta, herejía e Inquisición en la España del siglo XVI*. Madrid: Ollero y Ramos.

Guzmán Almagro, Alejandra (2008). *La tradició de l'epigrafia romana al renaixement: patrimoni bibliogràfic català*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Ítem. Barcelona: Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya, 1987- . Núm. 51 (juliol-desembre de 2009).

Articles sobre fons bibliogràfics patrimonials: Els fons jurídics: la biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona / Isabel Juncosa Ginestà, p. 10-13. Deu qüestions sobre la Cartoteca de Catalunya / Carme Montaner, p. 14-17. Fons patrimonials d'arts escèniques / Anna Valls, p. 18-20. L'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona / M. Assumpta Rodon i Valls, p. 21-24. Els fons eclesiàstics: la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona / Isabel de Colmenares Brunet, p. 25-28. Breu notícia sobre la conservació del patrimoni bibliogràfic a Portugal: el cas de la documentació de la Universidade de Lisboa / Margarida Pino, p. 115-117. Preservació i conservació dels fons bibliogràfics de la UB / Domènec Palau Sallent, p. 127-130.

Jornades Internacionals sobre Història del Llibre i la Lectura (1es: 2008: Sant Cugat del Vallès). *El llibre i la lectura: de l'antiguitat a l'època moderna: actes ...* Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, juliol de 2008 (Publicacions de l'Arxiu Nacional de Catalunya, 12). Contingut: Libro e lettura nel mondo greco e romano: un panorama / Guglielmo Cavallo. Le livre et la lecture dans le monde latin pendant le haut Moyen Âge / Jean Vezin. Le livre et la lecture dans le monde latin durant le bas Moyen Âge / Albert Derolez. Du lecteur au public: la première révolution du livre / Frédéric Barbier. El libro y la lectura entre las mujeres en el Portugal medieval / María José Azevedo Santos. Experiències en el tracte amb els manuscrits / Anscari M. Mundó.

Joseph i Mayol, Miquel (2008). *El bibliobús de la llibertat: la caiguda de Catalunya i l'exode dels intel·lectuals catalans*. Edició a cura de Quim Torra i Jaume Ciurana. Barcelona: Símbol. (Memòria; 5).

Llanas, Manuel (2008). "Notes històriques sobre la impremta a Montserrat (1499-1999)". En: Journée d'étude sur l'imprimerie de Perpignan (5a: 2007). *Typographie et offset, cinq siècles de techniques de caractère(s) XVe-XXe siècles: actes du colloque du 20 avril 2007*. Perpignan: ADAG: L'Olivier, p. 35-55.

Llobet Domènech, Jordi (2009). *Lectura i biblioteques populars: model de col·lecció i lectura a les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya: 1918-1922*. Tesi doctoral. Departament de Biblioteconomia i Documentació. Universitat de Barcelona. Accés disponible a: <<http://www.tdx.cat/TDX-0721108-132611>>

López, Carlos (2008). *Speculum: vida i treballs de l'Arxiu de la Corona d'Aragó*. Traducció: Patrícia Llorens Martí i Laura Prades Bel. Irtà.

Martí Baiget, Maria (2008). *Paraules i colors: Mercè Macip, bibliotecària*. Col·laboradors: Sofia Esteban Cerdà ... [et al]. Tarragona : Universitat Rovira i Virgili.

Moreta, Ignasi (2008). *El pensament religiós de Joan Maragall*. Tesi doctoral. Departament d'Humanitats. Universitat Pompeu Fabra. Accés disponible a: <<http://www.tdx.cat/TDX-0209109-141633>>

Muro, Nora (2009). *La enseñanza en la Escuela Moderna de Francisco Ferrer i Guardia: Barcelona (1901-1906)*. Burgos: Gran Vía.

Muses de la impremta: la dona i les arts del llibre : segles XVI-XIX. Marina Garone Gravier i Albert Corbeto López, ed. Barcelona : Museu Diocesà : Associació de Bibliòfils de Barcelona, 2009.

Contingut: Las musas ignoradas: estudio historiográfico del papel de la mujer en el ámbito de la imprenta / Albert Corbeto. La mujer y la imprenta en las colonias españolas de América: México, Guatemala y Perú / Marina Garone Gravier. Tipografía i textos en el taller de la impressora Jerònima Galés (València, segle XVI) / Rosa M. Gregori Roig. Doña Brígida Maldonado, la familia Cromberger y la imprenta sevillana / Natalia Maillard Álvarez i Clive Griffin. Cultura escrita del Derecho en las imprentas de viudas: impresos jurídicos menores (Barcelona, siglos XVII-XIX / José Calvo González, p. 129-158. Mujeres al borde de una imprenta: impresoras catalanas del siglo XVIII / Aitor Quiney, p. 159-190. Editoras e impresoras madrileñas del siglo XVIII / Antonio Arroyo Almaraz. La imprenta del XIX, patrimoni femení / Montserrat Comas Güell, p. 209-230.

Riera i Gassiot, Josep M. (2009). *Els oficis de la tipografia*. Cerdanyola del Vallès: Montflorit.

Rodríguez Parada, Concepción (2009). *La biblioteca del convento de Barcelona de la orden de la Merced: una herramienta para la formación de los frailes*. Tesis doctoral. Departament de Biblioteconomia i Documentació. Universitat de Barcelona. Accés disponible a: <<http://www.tdx.cat/TDX-1029109-123440>>

Rueda Ramírez, Pedro; Ruiz, Marina (2009). "Towards a Provenance Database in the Historic Collection of the Library of the University of Barcelona". World Library and Information Congress: 75th IFLA General Conference and Council, Milan, Italy, August 23-27, 2009. Accés disponible a: <<http://hdl.handle.net/2445/11182>>

Sánchez Vigil, Juan Miguel (2008). *Revistas ilustradas en España: del Romanticismo a la Guerra Civil*. Gijón: Trea.

Solà Parera, Àngels (2009). "Impresoras, librerías, estamperas y editoras: el caso catalán". Cristina Borderías (ed.). En: *La historia de las mujeres: perspectivas actuales*. Barcelona: Icària.

Solé i Martí, Esther (2008). *Enric Crous-Vidal: enfant terrible 1908-1987*. Lleida: Edicions de la Clamor.

"Surge et ambula": exposició sobre els 125 anys de la Biblioteca Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, 2009.

Tipografia Ilerda [recurs electrònic]: *Enric Crous-Vidal 1908-1987*. Lleida : Segre,: Ajuntament de Lleida, [2008]. 1 DVD amb programa de tipografia i fitxer de vídeo.

Els tresors de Joan Amades: la col·lecció d'imatge impresa de l'Arxiu Joan Amades. Coord.: Josep Mañà i Ramon Vilar. Barcelona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació: Ara llibres, 2009.

Contingut: Introducció a la imatgeria popular / Francesc Fontbona. El paper i la indústria paperera a Catalunya ; Imatge i religió / Lluís-Carles Busquets. Quotidianitat i memòria visual a la Catalunya de l'època moderna ; Catalunya i Europa, una cultura gràfica compartida als segles XVII i XVIII / Immaculada Socías. El joc i el lleure en la imatgeria popular impresa / Jan Grau, Francesc d'Assís López Sala. Impresos efímers / Jaume Pujagut. Il·lustració gràfica i cançó popular / Josep Crivillé, Glòria Ballús, Ramon Vilar. Evolució i estat actual de la imatgeria impresa a Catalunya / Josep Mañà. El fons Arxiu

Joan Amades del CPCPTC / Antoni Anguela, Lluís-Carles Busquets. Cronologia de Joan Amades / Lluís Calvo.

NOTES

1. Accés disponible a:

<http://catalag.ub.edu/record=b1920676~S1*cat>

2. Accés disponible a:

<<http://www.bib.ub.edu/fileadmin/poseidors/>>